

**ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ імені К. Д. УШИНСЬКОГО**

Бєлоброва Ольга Дмитріївна

УДК: 100+324+302.52

**СОЦІАЛЬНА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ СУСПІЛЬСТВА
В УМОВАХ ЙОГО ТРАНСФОРМАЦІЇ:
СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ**

Спеціальність 09.00.03 - соціальна філософія та
філософія історії

**Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук**

Одеса - 2009

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі філософії та соціології Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник - доктор філософських наук, професор
Гансова Емма Августівна,
Одеський національний університет
ім. І.І.Мечнікова,
професор кафедри соціології

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор
Мокляк Микола Миколайович,
Інститут філософії ім. Г.С. Сковороди,
провідний науковий співробітник

кандидат філософських наук, доцент
Стояно Оксана Олександрівна,
Одеська національна академія
харчових технологій,
ст. викладач кафедри філософії

Захист відбудеться "22" жовтня 2009 року о 12.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 41.053.02 в Південноукраїнському національному педагогічному університеті імені К.Д.Ушинського за адресою: 65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 26.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського за адресою: 65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 36.

Автореферат розісланий "19" вересня 2009 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

З.М. Атаманюк

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Дослідження трансформаційних процесів у сучасній Україні вимагають формування адекватної філософської методології. Найхарактернішою ознакою пострадянського соціального простору стала поява нових груп у структурі суспільства, зміна статусу та ролі традиційних груп робітничого класу, селянства, інтелігенції та ін.

Аналіз процесу соціальної диференціації в сучасному українському суспільстві треба будувати на класичній філософській методології, проте, в сучасній філософській літературі існує багато нових підходів, що являють собою комплексне соціогуманітарне знання. Тому вивчення процесів соціального розширення та соціальної диференціації в сучасному українському суспільстві неодмінно треба здійснювати з урахуванням тих даних, що пропонує нам сьогодні соціологія та соціальна статистика. Усвідомлення емпіричного матеріалу дає можливість розвинути існуючі соціально-філософські концепції, зокрема сучасні теорії постмодернізму.

Значення вивчення феномену диференціації полягає в тому, що дане явище впливає на соціальну стабільність сучасного українського суспільства. Воно може стати підставою для різних конфліктів. Ось чому перед українською державою сьогодні постає завдання цілеспрямованого регулювання процесу диференціації з метою врахування інтересів і потреб різних груп суспільства та їхнього задоволення. Другою метою державної політики повинна стати діяльність суб'єктів управління, що спрямована на скорочення рівня поляризації в суспільстві.

Для практичної діяльності інститутів держави в соціальній сфері важливо також знати закони і тенденції, що утворюють соціальну структуру суспільства та його групи, які носять латентний характер.

Дослідження соціальної диференціації має політичне, економічне і соціальне значення. Політичне значення полягає в тому, що групи різняться між собою політичними цінностями, що дозволяє формувати соціальну базу політичних партій, прогнозувати диференційовану реакцію населення на дії місцевих і центральних органів влади. Економічне значення полягає в тому, що знання соціальної структури надає якісну і кількісну характеристику трудових ресурсів і трудового потенціалу. Соціальне значення вивчення специфіки соціальних груп суспільства пов'язане з політикою соціального захисту, якій притаманний адресний характер. Це визначає в сьогоднішній важливість та актуальність даної проблематики і зумовило вибір теми дисертаційного дослідження та наукового завдання, яке полягає у теоретичному осмисленні з методологічних позицій сучасної соціально-філософської думки тенденцій та закономірностей соціальної диференціації суспільства в умовах його трансформації.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконувалась в межах планової тематики наукових досліджень кафедри філософії та соціології Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського «Інноваційність в методології та технології наукового й соціального пізнання» (затверджена на засіданні вченої ради університету, протокол № 5 від 25.12.2008 р.), та є одним із аспектів соціально-філософського осмислення суспільства та особливостей формування його структури.

Мета і задачі дослідження. Мета дослідження – виявити тенденції та закономірності процесу соціальної диференціації в умовах трансформації українського суспільства.

Мета дослідження обумовила вирішення наступних задач:

- розкрити методологічні можливості системного та структурно-функціонального підходу щодо соціально-філософського дослідження соціальної диференціації суспільства;

- розкрити особливості соціальної структури суспільств, що трансформуються, визначити методи дослідження трансформаційних процесів зміни соціальної структури;

- конкретизувати співвідношення концепцій соціальної стратифікації і соціальної диференціації в проблемному полі філософії та соціології, охарактеризувати напрями стратифікаційного аналізу в загальнотеоретичних рамках соціального знання;

- визначити місце класової парадигми в сучасному соціально-філософському дискурсі;

- дослідити процеси ідентифікації та самоідентифікації як способів диференціації;

- виявити динаміку ціннісної свідомості українського суспільства в контексті соціальної диференціації;

- окреслити методологічні засади для вдосконалення механізмів державного врегулювання процесу диференціації в суспільстві, що трансформується.

Об'єкт дослідження – соціальне розшарування і соціальна диференціація в сучасному українському суспільстві.

Предмет дослідження – тенденції і закономірності соціальної диференціації українського суспільства в умовах його трансформації та особливості їх пізнання.

Методи дослідження. Рішення поставлених завдань здійснювалось за допомогою загальних методологічних принципів наукового дослідження. Методологічним підґрунтям дослідження стали структурно-функціональний і системний методи. Структурний метод було використано для аналізу різних за своїми властивостями соціальних груп, що дозволило встановити їх впорядкованість, взаємозалежність та визначити функціональне призначення кожної групи. Використання системної методології включає дослідження багатообразних зв'язків, системоутворюючих відносин в складній соціальній

системі, що дозволяє описати і пояснити механізми внутрисистемної/межсистемної взаємодії; стабільності/нестабільності; організації/дезорганізації суспільства. За допомогою системного методу суспільство в умовах трансформації представлено в різноманітності та якісній неоднозначності складових його елементів і зв'язків між ними.

Автор використовує методи конкретного соціологічного дослідження як засіб диференціації та ідентифікації груп у соціальному просторі. Крім класичних наукових методів, у дослідженні застосовувалися й такі, як об'єктивний та суб'єктивний в їх взаємодоповнюваності, що дозволило ідентифікувати соціальні групи, окреслити межі груп, встановити їх відмінності і, як наслідок, виявити сутність соціальної диференціації. За допомогою об'єктивного підходу було здійснено аналіз законів та тенденцій на підставі статистики; суб'єктивний підхід використовувався при аналізі та інтерпретації даних соціологічних досліджень. Для розуміння та з'ясування важливих ознак, що диференціюють суспільство, якими є мотиви, цілі, цінності, інтереси та потреби соціальних груп, був застосований аксіологічний підхід. Він передбачає притаманний філософській феноменології метод розуміння.

Наукова новизна одержаних результатів нерозривно пов'язана з досягненням поставленої мети і вирішенням задач, що дозволило вперше в українському філософському дискурсі дослідити особливості соціальної диференціації суспільства з методологічних позицій сучасної соціально-філософської думки, виявити тенденції та закономірності процесу соціальної диференціації в умовах трансформації українського суспільства.

Наукова новизна відбивається у наступному:

вперше:

- у концептуальному системному ракурсі та на підставі структурно функціональної методології розкрито особливості соціальної диференціації сучасного українського суспільства як нелінійного процесу поділу соціального цілого у функціональному та особистісно-груповому контекстах. Функціональний аналіз диференціації, що включає поняття дисфункції, дозволив розглядати соціальну структуру суспільства в динаміці змін;

- визначений синергетичний потенціал соціальної диференціації, яка в системі суспільства виконує функцію розподілу видів діяльності, ролей, груп, необхідних для самозбереження системи, розкриті особливості соціальної структури суспільств, що трансформуються;

- обґрунтовано евристичний потенціал об'єктивного та суб'єктивного методів дослідження трансформаційних процесів у соціальній структурі суспільств перехідного типу;

уточнено:

- поняття трансформації як об'єктно-процесних змін, що викликають появу оновленої або нової структури, яка, в свою чергу, викликає зміну вихідних елементів;

- значення принципу диференціації, який є адекватним сучасній картині світу, оскільки припускає багатовекторну модель реальності, аналіз її

фрагментів, визнання їхньої рівноправності в умовах якісної різноманітності. Такий соціально-філософський концепт привносить елементи сучасного світосприйняття в соціальну філософію, бо в такому разі виключається визнання апріорної переваги одних елементів по відношенню до інших, що створюють соціальну систему;

- співвідношення концепцій соціальної стратифікації і соціальної диференціації в проблемному полі філософії та соціології. Процес диференціації розглядається з позицій суттєвих закономірностей розвитку природи і суспільства, якій веде до ускладнення соціального організму, появи частин зі спеціалізованими функціями, виникнення притаманних складним системам зв'язків управління, координації, інтеграції;

- місце класової парадигми в сучасному соціально-філософському дискурсі шляхом порівняння субстанціоналістської і структуралістської традицій та аналізу феномену середнього класу;

- перспективи науково-філософського підходу, що має не тільки теоретико-методологічне значення, а й виконує прикладну функцію в системі державного управління, зокрема, в соціальній політиці. Суб'єкти управління отримують можливість розробляти соціальні технології в сфері соціального захисту населення, соціальної безпеки, орієнтуючись на диференційовану картину сучасного українського суспільства. Такий підхід необхідний для розробки моделі соціальної політики, адекватній сучасному стану українського суспільства.

Дістало подальшого розвитку:

- дослідження процесів ідентифікації та самоідентифікації як способів диференціації. Метод ідентифікації передбачає виявлення ідентифікованих ознак, їхню систематизацію, аналіз їхньої наявності в об'єкті та визначення способів диференціації групи та індивідів у суспільстві;

- вивчення динаміки ціннісної свідомості українського суспільства в контексті соціальної диференціації. В результаті зміни суспільного устрою під час переходу від тоталітарної системи до системи, заснованої на ринкових відносинах, відбувається диференціація, яка супроводжується стрімкою дезінтеграцією суспільних груп та інститутів, утратою особистої ідентифікації з колишніми соціальними структурами;

- розробка методологічних засад для вдосконалення механізмів державного врегулювання процесу диференціації в суспільстві, що трансформується. Запропоновані методологічні засади для вдосконалення таких механізмів державної соціальної політики, як механізм перерозподілу прибутків суспільства, який передбачає зменшення дистанції між майновими групами, механізм державної політики, що спрямований на підтримку середнього класу, механізм реалізації в політиці принципу рівних можливостей стосовно гендерних груп; визначено підґрунтя для розуміння специфіки вікових, етнічних груп, що необхідно для здійснення гуманітарної політики в сфері освіти та культури.

- підхід, згідно з яким концепція диференціації може знайти застосування в різноманітних теоріях, що розглядають нерівності та

розшарування суспільства;

- уявлення щодо функцій соціальної диференціації, завдяки якій існує диверсифікація інститутів, соціальних ролей, норм, цінностей суспільства, тобто все те, що складає сутність і зміст поняття соціальної структури.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що матеріали дисертації можуть бути використані в освіті та науково-педагогічній діяльності при підготовці навчальних програм, методик і спецкурсів, включаючи суміжні дисципліни, такі як соціологія, політологія тощо. Проведений у дисертації аналіз тенденцій та закономірностей соціальної диференціації можна застосувати також для розробки соціальних технологій у сфері державної політики, зокрема в соціально-економічному плануванні, соціальному моделюванні, прогнозуванні та регулюванні соціальних відносин, вдосконаленні методик підготовки кадрів державного управління.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та висновки дисертації обговорювались на наукових та теоретичних семінарах і засіданнях кафедри філософії та соціології Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського, а також знайшли відображення в доповідях на міжнародних наукових конференціях: «Інституційні зміни і пошук нової ідентичності» (Одеса, листопад 2007 р.), «Традиція та інновація в науці та освіті» (Одеса, жовтень 2008 р.).

Публікації. Основні положення дисертації викладені в 4 публікаціях (загальним обсягом 1,8 друкованих аркуша), 3 з них вміщені у провідних наукових фахових виданнях, затверджених ВАК України.

Структура дисертації та її обсяг. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, семи підрозділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг – 162 сторінки. Список використаних джерел – 230 найменувань, нараховує 22 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовується актуальність обраної теми, визначається мета, завдання, об'єкт, предмет, методи дослідження, сформульовані положення, які становлять наукову новизну роботи, розкривається практичне значення дисертаційної роботи, вказується апробація результатів дослідження, структура й обсяг дисертації.

У **першому розділі** «Соціальна диференціація як об'єкт філософського аналізу» розкриваються особливості методології дослідження соціальної диференціації та з'ясовуються основні риси соціальної структури суспільства в умовах трансформації.

У **першому підрозділі** «Системно-структурна методологія дослідження соціальної диференціації» приділяється увага категоріальним основам цього феномену. Розглядаються особливості структуралістського, функціонального та системного підходів до аналізу соціальної структури суспільства та визначається поняття соціальної диференціації.

Підґрунтя теорії соціальних структур було закладене ще Платоном та Аристотелем. Подальший розвиток структурно-функціональна теорія набула в роботах О. Конта, М. Вебера, К. Маркса, Г. Спенсера, Е. Дюркгейма, Т. Парсонса, Б. Малиновського, А. Редклифа-Брауна, К. Леві-Стросса, Р. Мертонна, П. Сорокіна, П. Бурд'є.

Суспільство тільки тоді може нормально функціонувати, коли зміцнюється взаємозалежність його елементів і зростає свідомий контроль за поведінкою індивідів, коли і механізми, і структури забезпечують стійкість соціальної системи. Як методологія розуміння суспільства, теорія систем набула розвитку сьогодні завдяки роботам Л. фон Берталанфі, Р. Мертонна, Т. Парсонса, К. Леві-Стросса, Н. Лумана, С. Московичі, А. Богданова. Суспільство є саморегульованою системою і перехід від складання «реєстру» елементів, компонентів і підсистем суспільства до виявлення способу їхнього взаємного зв'язку інтерпретується в сучасній літературі як перехід від аналізу побудови суспільства (структурно-функціональна традиція) до аналізу його функціонування (системний підхід).

Сучасні дослідники, Е. Гідденс, П. Блау, Д. Бейлі, В. Вайдліх, Д. Тернер, В. Ільїн, В. Радаєв, О. Шкаратан, А. Уйомов, М. Мокляк, О. Якуба, А. Давидов, Є. Головаха, Н. Паніна, В. Куценко, розглядають суспільство як складну систему, до якої слід застосовувати структурно-функціональний та системний підходи і використовувати методи системного аналізу, системного моделювання, системного управління.

Розвиток системного підходу в соціальній філософії має гносеологічні, онтологічні і практичні переваги. Сучасні емпіричні дослідження різних сторін життєдіяльності суспільства підтверджують, що системами є не лише соціальні об'єкти (країни, організації, партії, сім'ї), але й самі соціальні явища і процеси. Серед основних принципів системного аналізу можна виокремити цілісність, можливість структурного і функціонального опису системи, множинність, взаємозалежність системи і середовища, системність прогнозування, ієрархічність тощо.

Як логічне продовження і розробка системної теорії на рубіжі XX-XXI століть у соціальній філософії знайшла широке розповсюдження соціальна синергетика. Дослідження складних систем у соціогуманітарному знанні спирається на вироблений у синергетиці міждисциплінарний методологічний інструментарій (І. Пригожин, В. Бранський, І. Добронравова, М. Дмитрієва, І. Єршова-Бабенко, Е. Князева, С. Курдюмов, І. Москальов, В. Тарасенко та ін.). Синергетичний підхід дозволяє вивчити моделі поведінки об'єкту в ракурсі обмінних процесів із середою, самоорганізації, нерівноважних станів, характеру якісних змін, напряму розвитку, формування нових відносно стійких структур. Концептуальні акценти синергетики є видимими в багатьох сучасних дослідженнях як соціальної диференціації, так і трансформаційних процесів у суспільстві.

Розглядаючи поведінку об'єкта соціальної системи, синергетичний підхід не передбачає його абстрагування від зовнішнього середовища, а

навпаки, підкреслює взаємодію та обмін ресурсами з середовищем, яке він змінює, змінюючи й самого себе. Це положення приводить до розуміння походження диференціації.

Проблемам соціальної нерівності та диференціації присвячені роботи Р. Зімеля, Р. Дарендорфа, Т. Парсонса, Р. Инглехарта, П. Сорокіна, Дж. Ленські, К. Девіса, У. Мура, Е. Гідденса, Н. Лумана, Г. Ахтаямовій, В. Денисова, Т. Заславської, В. Радаєва. Певний внесок у дослідження цих проблем, серед сучасних українських науковців зробили Н. Паніна, С. Макеев, О. Куценко, О. Симончук, В. Матусевич, С. Оксамитна, О. Іващенко, А. Петракова тощо.

Феномен соціальної диференціації розглядається як першооснова і головна характеристика сучасного суспільства, що базується на згуртованості колективу на основі консенсусу різних, не схожих один на одного індивідів. Диференціація припускає розчленування соціального цілого або його частини на взаємопов'язані елементи та означає не лише сам цей процес, але і його результати. В системі суспільства диференціація виникає як результат взаємодії системи із середовищем у послідовному задоволенні потреб (егресія) і супроводжується процесами, що працюють як на організацію, так і на дезорганізацію. Диференціація є однією з неодмінних умов існування суспільства і передбачає багатовимірний розподіл і рівноправність всіх елементів. Вона «запускає» роботу процесів організації і дезорганізації суспільства, які існують в ньому як елемент урівноваження.

В соціальній системі можливі наступні наслідки диференціації: адаптація (здатність пристосуватися до середовища), досягнення мети (система повинна володіти здатністю досягати тих цілей, які продиктовані функцією пристосування); інтеграція (суспільство розвивається від простих форм до більш складних); інтерналізація (підтримка існуючого порядку).

Диференціація на рівні індивідів демонструє атомарний підхід у соціальній філософії, вихідним елементом якого є «атом», – неподільна частина, що складає основу, субстрат соціальної системи. При цьому функцію форматування елементів виконує механізм соціалізації індивідів.

В основі соціальної диференціації лежить соціальна нерівність. Формами диференціації суспільства можна вважати соціальну стратифікацію (модель вертикального розподілу), соціально-груповий розподіл (класова модель), неієрархізовані соціальні відмінності, структура нерівностей у доступі до обмежених благ. При цьому соціальні відмінності та класи можуть припускати горизонтальний розподіл, тоді як стратифікація і нерівності завжди ієрархічні.

Функціональний аналіз диференціації, що включає поняття дисфункцій, дозволяє вимірювати структуру в динаміці. Розподіл суспільства на соціальні групи (одиниці соціальної макроструктури) систематизує процес суспільної диференціації. При цьому групи можуть диференціюватися як за однією ознакою, так і за декількома.

У другому підрозділі «Особливості соціальної структури суспільства, що трансформується, та його пізнання» зазначається, що до проблем

трансформації суспільства зверталися такі дослідники, як П. Махонін, П. Кухарж, М. Тучек, Т. Заславська, З. Голенкова, М. Руткевич, Є. Аврамова, Є. Ігітханян, Є. Головаха, Н. Паніна, М. Мокляк, Є. Борінштейн, та інші. В методологічному аспекті для даного дослідження певну значущість мають роботи вітчизняних науковців В. Андрущенко, А. Кавалерова, С. Кримського, М. Коноха, А. Місуно, М. Поповича, О. Пунченка, М. Романенка, М. Цибри, А. Чунаєвої та ін.

Дисертант розглядає трансформацію як категорію об'єктно-процесних змін, що модифікують зв'язки та відносини між елементами об'єкта (процесу) і таким чином викликають появу нової (оновленої) структури, яка в результаті призводить до зміни вихідних елементів. Інституціональні реформи впливають на зміни соціальної структури і зумовлюють здатність суспільства на подальші реформи. Трансформаційна структура пострадянських суспільств характеризується соціальним (чи вертикальним) і культурно-політичним (або горизонтальним) вимірюванням. Перетин цих критеріїв призводить до можливості виділення соціальних груп, які виконують суттєво різні ролі в процесі перетворення суспільства, і виступають як одиниці трансформаційного процесу.

Суспільство, що трансформується, є цілісною соціальною системою, характеристиками якої є соціальна структура (склад, положення та відносини груп, що визначають її розвиток), стратифікація суспільства (розташування груп на ієрархічній шкалі соціальних статусів). Основними критеріями соціальної стратифікації суспільства є політичний потенціал (виражається в об'ємі владних та управлінських функцій), економічний потенціал (проявляється в масштабах власності, прибутках і в рівні життя), соціокультурний потенціал (відображує рівень освіти, кваліфікації та професіоналізму працівників, особливості способу і якості життя), соціальний престиж (виступає концентрованим віддзеркаленням всіх ознак).

Методологія соціального пізнання виступає одним із ключових чинників вивчення соціуму. Прогресивною складовою суспільного розвитку виступає соціальний консенсус, зміна якого призводить до зміни соціальної парадигми. Суб'єктивним фоном, який безпосередньо впливає на процес пізнання та на процес відбору інформації із задачею підтвердження власної ціннісної системи, виступають соціальні цінності, а заснована на них система соціальних категорій безпосередньо пов'язана з картиною соціального світу.

У **другому розділі** «Соціальна диференціація як соціальне розшарування» аналізується соціальна стратифікація як окремий випадок соціальної диференціації та з'ясовуються особливості класової парадигми в осмисленні сучасної соціально-філософської думки.

У *першому підрозділі* «Соціальна диференціація і стратифікація у філософії та суміжних областях знань» звертається увага на те, що існування соціальної нерівності є неодмінною умовою життєдіяльності соціуму, яка відображає політичну, економічну і культурну структуру суспільства.

Соціальна диференціація відображає неоднорідний і неоднозначний зміст структури суспільства (диференційована цілісність соціального

організму) та є необхідним станом суспільства. Серед рівнів соціальної диференціації можна виокремити положення індивіда в рамках культурно-етичного, економічного, політичного чи будь-якого іншого поля; положення індивіда або групи за соціальним зрізом у декількох вимірюваннях; положення індивіда у вигляді точки в системі накладання різних соціальних полів. Епоха інформаційних технологій і процеси глобалізації сприяють зростанню та якісному ускладненню соціальної диференціації.

Стратифікація – це одна із форм, окремий випадок соціальної диференціації. В теоретичній основі дослідження стратифікації лежать критерії соціальної диференціації такі, як рівень прибутків, освіта, етнічні, демографічні показники тощо. Різні точки зору щодо стратифікації сучасного суспільства, що трансформується, представлені в роботах П. Сорокіна, М. Вебера, Г. Парсонса, Г. Зиммеля, Т. Заславської, С. Айвазяна, В. Денисова, Е. Головахи, О. Куценко та інших.

Серед моделей стратифікації варто виокремити культурно-статусну, модель територіальних спільнот та соціальних організацій, і класову модель стратифікаційного аналізу. Системними параметрами соціальної стратифікації є соціальність, традиційність та універсальність.

В умовах сьогодення соціальну філософію і соціологію об'єднує тенденція розуміння суспільства як системи, цілісності, яка не зводиться до суми частин. Соціальна філософія, вивчаючи «суспільство взагалі», звертається також і до розгляду конкретних соціальних одиниць з метою виявлення і аналізу розвитку соціальної системи. Ця тема синтезує соціологічне і філософське знання в перетині вищого рівня соціологічного узагальнення з нижчим рангом філософської рефлексії.

У *другому підрозділі* «Класова парадигма в сучасному філософському дискурсі» зазначається, що поняття «клас» в соціальній філософії відіграє одну з провідних ролей. До класової проблематики на різних етапах розвитку філософської думки звертались Е. Райт, К. Маркс, М. Вебер, Р. Дарендорф, І. Краус, Дж. Голдтроп, Р. Еріксон, Л. Портокареро, Г. Еспін-Андерсен та інші. Класова парадигма успішно функціонувала в структурі доіндустріальних суспільств, в умовах класичного капіталізму. Категорія власності виступала основним параметром визначення межі класу. Проте, такий підхід не є адекватним в умовах індустріальних та постіндустріальних суспільств, і традиційний критерій визначення класів – власність на засоби виробництва – не відповідає реаліям.

Порівнюючи субстанціоналістську і структуралістську парадигми, можна констатувати, що в першому випадку індивід у всіх своїх проявах є представником свого класу; в другому ж – індивід дотримується класової логіки, тільки знаходячись у певному класовому полі. Переходячи в інше класове поле, у нього з'являються нові інтереси, і поведінка підпорядковується відповідно до умов нового силового поля. Класове силове поле характеризується тим, що діє не тільки в своїх межах, але й зовні

Основною проблемою сучасного класового аналізу є, перш за все, використання однорідних категорій в поясненні різних явищ об'єктивної реальності.

В умовах сьогодення Інститутом соціології НАН України було проведене перше за період пострадянської дійсності дослідження класової структури суспільства, яке базувалось на адаптованих методиках European Social Survey. Згідно EGP-типології, робітничий клас в Україні є найбільш масовим і складає 51-55% зайнятого населення країни. Він об'єднує такі категорії громадян як кваліфіковані та малокваліфіковані робітники фізичної праці, робітники сільського господарства та конторської нефізичної праці нижчого рівня. Біля 30% зайнятого населення складає клас власників та службовців, який представлений професіоналами та державними менеджерами великих і середніх підприємств промисловості. Проміжний клас складає 14% населення.

У **третьому розділі** «Віддзеркалення в громадській свідомості процесу диференціації українського суспільства» співвідносяться процеси ідентифікації та самоідентифікації як способи диференціації, приділяється увага завданням соціального управління в суспільстві, що трансформується.

У *першому підрозділі* «Ідентифікація як спосіб диференціації на індивідуально-особистісному і груповому рівні» наголошується, що методами диференціювання суб'єктивного та об'єктивного визначення приналежності індивідів до різних соціальних груп є ідентифікація і самоідентифікація.

На думку дисертанта, ідентифікація визначається причетністю індивіда до того чи іншого співтовариства. За допомогою ідентифікації здійснюється типізація людей, прогнозування їхньої поведінки, вивчаються особливості менталітету, їхні ідеологеми.

Можна виділити первинну (стать, рідна мова, соціально-класове і національне походження) і вторинну (вибір чи зміна соціальної позиції, ролі, професії) ідентифікацію особистості. В основі процесу «самоідентифікації» лежить вибір індивідом власного «Я». В дослідженнях процесів самоідентифікації фундаментальними питаннями для соціальної філософії стають проблеми особистості, які відображуються в самопізнанні індивіда.

В *другому підрозділі* «Еволюція ціннісної свідомості як результат соціальної диференціації» зазначається, що громадська свідомість відображає інтереси та уявлення різних соціальних груп, класів, націй, суспільства загалом. Соціокультурна теорія еволюції суспільства передбачає його розвиток від простих форм до більш складних шляхом процесу диференціації з подальшою інтеграцією.

Еволюційні зміни особливо властиві громадській свідомості в період трансформаційних процесів. У процесі еволюції громадської свідомості найважливішу роль відіграють дві протилежні тенденції – соціальна диференціація і соціальна інтеграція. При цьому соціальна диференціація означає не лише розподіл соціуму, але й ускладнення зв'язків між його окремими частинами. При виникненні нових прошарків і груп відбувається

зростання відмінностей у їх настроях, прагненнях, інтересах, цінностях, ціннісних орієнтирах.

У *третьому підрозділі* «Соціальне управління як регулювання процесом соціальної диференціації в суспільстві» аналізуються основні завдання соціального управління у виборі певної моделі управління й організації суспільного життя.

Соціальне управління є усвідомлений і систематичний вплив на соціум або на окремі його частини з метою оптимального впорядкування функціонування соціальної системи. В масштабах соціуму державне управління носить політичний характер і реалізується в різних видах державної політики, зокрема, в соціальній, яка представлена системою управлінських, організаційних, самоорганізаційних і регулятивних дій, спрямованих на підтримку і захист соціальних (громадських, економічних, культурних) прав людини. Соціальна політика є засобом регуляції процесу соціальної диференціації. Проблемами соціального управління займалися такі вчені, як Н. Лапін, А. Акопян, С. Смірнов, Е. Гансова, Г. Атаманчук, В. Виноградов, В. Васильченко, А. Давидов, І. Прибиткова та інші.

В системі економічних відносин орієнтири соціальної політики знаходяться як на мікро-, так і на макроекономічному рівнях, тому розв'язання проблем у цій сфері вимагає врахування об'єктивних умов спаду або підйому виробництва, існування прихованого безробіття і прихованого попиту.

Найважливішу роль у стабілізаційних процесах суспільства відіграє соціальна група «середнього класу». Становлення середнього класу в Україні буде здійснюватися за рахунок формування стійкого прошарку людей - власників нерухомого майна, земельних ділянок, акцій, прискореного розвитку малого і середнього бізнесу, фермерських господарств, зміцнення позицій наукової інтелігенції, вчених, діячів культури, фахівців управління, фінансистів і менеджерів. Процеси диференціації в сучасному українському суспільстві створюють структуру з великою кількістю різнорідних і різноспрямованих соціальних груп, тому соціальна політика повинна враховувати цілий ряд об'єктивних і суб'єктивних чинників, створюючи сприятливе середовище для розбудови української демократичної держави.

ВИСНОВКИ

В дисертаційному дослідженні наведено теоретичне узагальнення і нове рішення наукового завдання, яке полягає у теоретичному осмисленні з методологічних позицій сучасної соціально-філософської думки тенденцій та закономірностей соціальної диференціації суспільства в умовах його трансформації.

Здійснене дослідження дає можливість в узагальнено-теоретичній формі зробити наступні висновки.

1. У дослідженні розглядається процес соціальної диференціації сучасного українського суспільства. Новий тип суспільних відносин, що

з'явився в пострадянських країнах видозмінив систему соціальних інститутів і сприяв переходу до нової моделі історичного розвитку. Соціально-інноваційний потенціал суспільства залежить від соціальної якості і діяльності певних прошарків, що володіють досить значущими, відчутними економічними, політичними та культурними ресурсами. Визначено чотири головні сфери соціально-інноваційної активності: підприємництво, перебудова соціальних інститутів, оновлення ідеології та апробація нових форм самоорганізації. В процесі розгляду структури суспільства сегментний підхід є найпліднішим. Він був застосований до пояснення розвитку багатьох країн світу. Навіть суспільства, що здаються на перший погляд відносно гомогенними, виткані з суттєво розрізнених, і часто погано узгоджених елементів. Проте різниця в положенні або диференціація суспільних груп набувають тут особливу значущість. З метою виявлення пізнавальних засобів щодо опису та розуміння тенденцій і закономірностей процесу соціального розшарування в умовах трансформації українського суспільства, а також для розробки методологічних принципів використання теоретичних підходів у практиці державного управління, в дисертаційному дослідженні був проведений аналіз процесів соціальної диференціації сучасного українського суспільства на підставі системної та структурно-функціональної методології. В результаті цього аналізу виявилось, що диференціація є однією з неодмінних умов існування суспільства, яке передбачає горизонтальний розподіл і рівноправність всіх елементів. При цьому, системна методологія, доповнена структурно-функціональним підходом, виявилася пізнавальним інструментом, адекватним таким суспільним процесам, як диференціація. Диференціація в системі суспільства виконує функцію розподілу видів діяльності, ролей, груп, необхідних для самозбереження системи. Розподіл праці стає першим чинником диференціації. Функціональний аналіз диференціації, що включає поняття дисфункції, дозволяє розглядати соціальну структуру суспільства в динаміці. Розподіл суспільства на соціальні групи (одиниці соціальної макроструктури), систематизує процес суспільної диференціації. При цьому, групи можуть диференціюватися за кількома ознаками, або за однією, а приналежність індивіду до однієї групи не виключає його приналежності до інших соціальних груп. Якщо групи є проявом диференціації на макрорівні, то диференціація індивідів являє собою атомарний підхід в соціальній філософії.

2. В дослідженні значну увагу надано специфіці соціального пізнання суспільств, що трансформуються. Трансформація була визначена як об'єктно-процесні зміни, що викликають появу оновленої або нової структури, яка, в свою чергу, викликає зміну вихідних елементів. Було виявлено, що в пострадянських суспільствах трансформація відбувається, як правило, в соціальних та культурно-політичних вимірах. Внаслідок трансформації зміни в соціальній структурі значно вплинули на існування індивідів, сімей, домогосподарств. Визначено, що в суспільствах перехідного типу трансформація інститутів серйозно позначається на соціальній структурі: відбувається інтенсивна зміна еліт, змінюються відносини

власності та влади і перебудовується механізм соціальної стратифікації та диференціації. Ці сторони процесу соціальної трансформації важливо вивчати з урахуванням взаємозв'язку одного з одним.

3. Визначаючи концептуальні принципи вивчення феномену соціальної диференціації, ми спиралися на теорію пізнання, яка має як аналітичні, так і аксіологічні аспекти. Враховуючи той факт, що будь-які зміни соціальної структури супроводжуються процесом диференціації (дезінтеграції), розширюється простір соціального конфлікту, помітно активізуються окремі соціальні групи, які просуваються до повного панування. Оскільки не існує єдиної оптимальної моделі змін, що відповідає інтересам та побажанням еліт і окремих груп в суспільствах, що трансформуються, необхідно безліч альтернатив суспільного розвитку на протигагу моделі тоталітарного суспільства, що занепало. Пошук цих альтернатив є розв'язанням епістемологічної проблеми. При дослідженні процесу диференціації в сучасному українському суспільстві ми використовуємо наукову базу філософії та соціології як основу перетинання, що народжує феномен філософсько-соціологічного пізнання суспільства.

4. Виявляючи співвідношення концепцій соціальної стратифікації та соціальної диференціації, встановлено, що хоча поняття стратифікації та диференціації застосовуються для опису системи нерівностей у суспільстві, насправді, вони виступають характеристиками різних процесів. Соціальна стратифікація означає існування в суспільстві такої системи соціальної нерівності, яка розділяє його на підставі однієї або низки ознак на шари. Навпаки, соціальна диференціація (дослівно з латині – «різниця») виступає як процес, що розділяє певну соціальну цілісність (соціум, систему, співтовариство) на складові частини або елементи (індивіди, групи). Соціальна диференціація передбачає розчленування соціального цілого на взаємозалежні елементи, охоплюючи не тільки статичний стан соціальної структури, але й процес, що призводить до виникнення нових ролей, статусів, інститутів і організацій. Отже, соціальна диференціація веде до ускладнення соціального організму, появи частин зі спеціалізованими функціями, взаємозв'язком, інтеграцією між частинами. Процес диференціації є однією з суттєвих закономірностей розвитку природи і суспільства.

5. Досліджуючи процес диференціації суспільства, треба визначити місце класової парадигми в сучасному соціально-філософському дискурсі. Виявлено, що в умовах постмодернізму соціально-філософський дискурс в класичній марксистській інтерпретації втратив свою актуальність. Незважаючи на це, категорія «клас» залишається одним з ключових понять в соціальній філософії. Цьому сприяє поява такого феномену сучасних розвинених суспільств як масовий середній клас. Таким чином, протиріччя ситуації полягає в тому факті, що особливості епохи корпоративного капіталізму, що розмиває класичну класову структуру (в плані розподілу класів за формами власності), спричинили виникнення чітко ідентифікованої категорії «середнього класу», який сьогодні є основою та рушійною силою

розвиненого суспільства.

6. Аналізуючи данні соціологічних досліджень, можна стверджувати, що в сучасному українському суспільстві переважають чотири вітальні цінності: міцне здоров'я, міцна сім'я, благополуччя дітей і матеріальний достаток. Крім того, затвердилися на домінуючих позиціях і помітно зросли в значущості такі суспільні цінності як створення рівних можливостей і громадське визнання. Також спостерігається стійке зростання значущості інституту сім'ї в суспільстві. При цьому знизилася позиція такої цінності як «сприятливий морально-психологічний стан у суспільстві». Можна спостерігати в суспільстві рух до постматеріалістських цінностей, що віддзеркалюються в зростанні значущості пріоритетів самоактуалізації та соціальності.

7. Основними засобами диференціації та виділення груп в структурі сучасного українського суспільства ми вважаємо ідентифікацію і самоідентифікацію. Ідентифікація дозволяє визначити причетність індивіда до тієї чи іншої соціальної групи, здійснити типізацію і проводити прогнозування. Крім того, ідентифікація стає способом визначення індивідом свого місця в соціумі. Простежується взаємозв'язок між глибиною процесів диференціації в соціоекономічних реаліях суспільного ладу і чіткістю меж ідентифікації окремих співтовариств. Виокремлюючи групи в структурі сучасного українського суспільства, доцільно відштовхуватися від співвідношення економіко-політичної, соціально-культурної та соціально-особистісної ідентичності. Критерії ідентифікації залежать не тільки від соціальних можливостей індивіда чи групи, але й від реалій політико-економічного стану країни. Ось чому основними ознаками, завдяки яким виділяють соціальну групу в сучасному суспільстві, є рівень матеріального добробуту та стандарт споживання, рівень освіти та кваліфікації і професійно-кваліфікаційний статус, специфіка трудової мотивації, особливості професійної етики, спосіб і стиль життя, місце в системі відносин до власності. Отже, метод ідентифікації передбачає виявлення ідентифікованих ознак, їхню систематизацію, аналіз їхньої наявності в об'єкті та визначення способів диференціації групи й індивідів у суспільстві.

8. В дисертації висвітлені особливості різних соціальних груп, їх динаміка, експектації, цінності тощо, які повинні враховуватись у державній соціальній політиці. Ця специфіка фіксується в формі реакції населення на дії влади, в її конкретних діях, законодавчих актах, спрямованих на задоволення потреб кожної групи, які утворюють населення України в цілому та її регіонів. Запропоновані методологічні засади для вдосконалення таких механізмів державної соціальної політики, як механізм перерозподілу прибутків суспільства, який передбачає зменшення дистанції між майновими групами, механізм державної політики, що спрямований на підтримку середнього класу, механізм реалізації в політиці принципу рівних можливостей стосовно гендерних груп; визначено підґрунтя для розуміння специфіки вікових, етнічних груп, що необхідно для здійснення гуманітарної політики в сфері освіти та культури.

Список опублікованих праць за темою дисертації

1. Белоброва О. Д. Идентификация среднего класса как элемента социальной структуры общества / О. Д. Белоброва // Наукове пізнання: методологія та технологія. – 2004. – Вип. 2 (14). – С. 7 – 12.
2. Белоброва О. Д. Значение категории «социальная структура» для исследования современного общества / О. Д. Белоброва // Перспективи. – 2005. – № 3 (31). – С. 92 – 96.
3. Белоброва О. Д. Социальная дифференциация как социальное расслоение современного общества / О. Д. Белоброва // Наукове пізнання: методологія та технологія, 2008. – Спецвипуск 2 (22). – С. 19 – 25.
4. Белоброва О. Д. Особенности формирования идентификационных процессов в условиях постмодернизма / О. Д. Белоброва // Вісник Одеського національного університету: матеріали міжнародної наукової конференції. – 2007. – Т. 12, вип. 6. – С. 127 – 130.

АНОТАЦІЇ

Белоброва О. Д. Соціальна диференціація суспільства в умовах його трансформації: соціально-філософський аспект. – Рукопис. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії. – Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського, Одеса, 2009.

Дисертаційне дослідження присвячено соціально-філософському осмисленню та виявленню тенденцій та закономірностей соціальної диференціації українського суспільства в умовах його трансформації.

Проаналізовано особливості структуралістського, функціонального та системного підходів до аналізу соціальної структури суспільства.

Розкрито поняття соціальної диференціації, під якою розуміється розчленування суспільного організму або його частини на взаємопов'язані елементи. Системна методологія збагатила структурно-функціональний підхід розгляду диференціації новою пізнавальною специфікою. За нею суспільство є саморегульованою системою, що має здатність до цілепокладання і виконує функцію розділення видів діяльності, ролей, груп, що є необхідними для самозбереження системи. Розглядаються наслідки та форми диференціації, однією з яких є стратифікація.

Охарактеризовано особливості еволюційних змін у громадській свідомості в період трансформаційних процесів, окреслено основні орієнтири соціального управління на мікро- та макроекономічному рівнях, пов'язані з регулюванням процесами диференціації в суспільстві.

Ключові слова: соціальна структура суспільства, соціальна диференціація, трансформаційне суспільство, пострадянська трансформація,

стратифікація, соціальна нерівність, клас, ідентифікація, самоідентифікація, соціальна інтеграція.

Белоброва О. Д. Социальная дифференциация общества в условиях его трансформации: социально-философский аспект. – Рукопись. Диссертация на соискание научной степени кандидата философских наук по специальности 09.00.03 – социальная философия и философия истории. – Южно-Украинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского, Одесса, 2009.

Диссертационное исследование посвящено социально-философскому осмыслению и выявлению тенденций и закономерностей социальной дифференциации украинского общества в условиях его трансформации.

Проанализированы особенности методологии исследования социальной дифференциации, в частности, структуралистский, функциональный и системный подходы.

Раскрыто понятие социальной дифференциации, под которой следует понимать расчленение социального организма или его части на взаимосвязанные элементы. Она возникает в обществе как результат взаимодействия социальной системы со средой и выступает необходимым условием его существования.

Рассматриваются следствия и формы дифференциации.

Дана характеристика особенностям социальной структуры трансформирующегося общества. В механизме трансформационных процессов изменения социальной структуры отражаются социальные результаты проведенных институциональных реформ.

Стратификация определена как одна их форм и отдельный случай социальной дифференциации.

Раскрыты особенности классовой парадигмы в социально-философском дискурсе. Отмечается, что она не является адекватной в условиях индустриального и постиндустриального общества, потому что традиционный критерий определения класса – собственность на средства производства – не отвечает реальной жизни.

В качестве методов дифференциации субъективного и объективного определения принадлежности индивида к разным социальным группам рассмотрены идентификация и самоидентификация.

Выявлены особенности эволюционных изменений в общественном сознании в период трансформационных процессов.

Проанализированы основные ориентиры социального управления на микро- и макроэкономическом уровнях, связанные с регулированием процесса дифференциации в обществе. Социальное управление является инструментом регуляции разных, часто разнонаправленных общественных процессов. Его основная задача заключается в выборе определенной модели управления и организации общественной жизни. Такая регуляция предусматривает, что субъект управления не находится вне социальной системы, а является ее органической частью, встроенной в саму систему, и

осуществляет влияние на поведение системы с помощью ценностно-нормативных механизмов с учетом интересов, потребностей и установок членов общества.

Отмечается, что в масштабах социума государственное управление носит политический характер и реализуется в разных видах государственной политики.

Ключевые слова: социальная структура общества, социальная дифференциация, трансформационное общество, постсоветская трансформация, стратификация, социальное неравенство, класс, идентификация, самоидентификация, социальная интеграция.

ANNOTATION

Belobrova O. D. Social differentiation of the society in the conditions of its transformation: social-philosophical aspect. – Manuscript. Thesis for a candidate's degree in philosophical science, specialty 09.00.03 - social philosophy and philosophy of history. - The South Ukrainian State K. D. Ushynsky Pedagogical University, Odessa, 2009.

Dissertation research is devoted to the social-philosophical comprehension of features cognition of Ukrainian society social differentiation in the conditions of its transformation.

Features are analyzed of strouctoural, functional and system the approaches to the analysis of social structure of society.

Notion of social differentiation, under which is understood as dismemberment of the social organism or his part on associate elements, is exposed. System methodology enriched structural-functional approach of consideration of differentiation by a new cognitive specific. After it the society is the selfregulated system, that has a capacity to designate a purpose and executes the division function of activity types, roles, groups, which are necessary for self-preservation of the system. The consequences and forms of differentiation are examined, one of which is stratification.

The features of evolutionary changes are described in public consciousness in the period of transformation processes, the basic reference points of social management are outlined on micro- and macroeconomic level, related to adjusting by the processes of differentiation in society.

Key words: social structure of society, social differentiation, transformation society, postradyansca transformation, stratificatsiya, social inequality, class, authentication, samoidentificatsiya, social integration.